

Cuprins

Prefață – Cealaltă față a vechii lumi.....	5
Cuvânt-înainte	13
Prolog – Attila pe drumul către Roma.....	17
Capitolul 1 – Popularea stepelor Eurasiei	25
Capitolul 2 – Supraviețuirea în stepele Eurasiei	45
Capitolul 3 – Sciții și Marele Rege al Persiei	65
Capitolul 4 – Alexandru Macedon – îngrădirea lui Gog și Magog	77
Capitolul 5 – Modu-chanyu și Marele Zid al Chinei	87
Capitolul 6 – Războiul Xiongnu cu împărății chinezi	99
Capitolul 7 – Fiii Cerului și Drumul Mătăsii	112
Capitolul 8 – Parții, dușmanul nomad al Romei imperiale	124
Capitolul 9 – Imperiul Wei de Nord, moștenitorul confederației Xiongnu ..	137
Capitolul 10 – Hefitaliții, hunii din Iran	149
Capitolul 11 – Hunii, aliați și dușmani ai Romei	161
Capitolul 12 – Attila, Biciul lui Dumnezeu	174
Capitolul 13 – Moștenitorii lui Attila și Noua Romă.....	187
Capitolul 14 – Haganii turci și împărății Tang	205
Capitolul 15 – Turcicii și califatul	222
Capitolul 16 – Turcii selgiucizi și sultanatul lor	236

Capitolul 17 – <i>Legenda Părintelui Ioan și gurhanii din Catai</i>	252
Capitolul 18 – <i>De la Temujin la Genghis-han</i>	267
Capitolul 19 – <i>Genghis-han, cuceritorul lumii</i>	281
Capitolul 20 – <i>Batu și călăreții Diavolului</i>	299
Capitolul 21 – <i>Mongolii jefuiesc Bagdadul</i>	315
Capitolul 22 – <i>Kubilai-han și unificarea Chinei</i>	328
Capitolul 23 – <i>Emisari papali, misionari și Marco Polo</i>	347
Capitolul 24 – <i>Timur Lenk, prințul distrugerii</i>	369
Epilog – <i>Cuceritori nomazi – realizări și moștenire</i>	389
<i>Glosar de termeni</i>	393
<i>Note</i>	409
<i>Bibliografie</i>	511
<i>Index</i>	531

Capitolul 3

Sciții și Marele Rege al Persiei

În stepele sudice ale Ucrainei de astăzi, în vecinătatea Donului, Darius, Marele Rege al Persiei, în fruntea celei mai puternice oștiri văzute vreodată, cugeta la înțelesul unui mesaj ciudat, trimis de regele scit Idanthyrsus. Solul îi adusese o pasăre, un șoarece, o broască și cinci săgeți, după care plecase fără nicio explicație. Darius a interpretat imediat mesajul ca semn că sciții i se supuneau. Însă Gobryas, mare sfetnic și totodată cumnat al lui Darius, i-a prins înțelesul: „Dacă voi, persanilor, nu vă prefaceți în păsări și nu vă luați zborul, ori în șoareci, să vă ascundeți sub pământ, ori în broaște, ca să săriți în lacuri, nu vă veți mai întoarce acasă, ci veți rămâne în țara aceasta, unde veți avea parte de săgețile sciților.”¹⁸² Dialogul acesta surprinde limitările strategice ale purtării războaielor împotriva fantomativilor arcași călare din stepe. Darius nu a reușit să-i atragă pe sciți într-o bătălie decisivă, astfel că, în toamna anului 512 î.H., s-a declarat învingător și a plecat.¹⁸³ Cu șase luni înainte, condusese o armată de 700 000 de oameni din Asia în Europa, traversând Bosforul pe un pod de vase. A trecut apoi Dunărea și a invadat stepele. Sciții s-au unit împotriva cotropitorilor. Au pârjolit pământul, au otrăvit fântânile și i-au hărțuit pe perși de la distanță. Darius nu s-a putut lupta cu foamea și setea, deși flota îi aducea provizii din lumea mediteraneeană.

Darius nu a fost însă primul rege persan care s-a războit cu sciții. El se străduia să-și egaleze și să-și răzbune înaintașul, pe Cyrus cel Mare, arhitectul Imperiului Persan, cel laudat de autorii greci drept cel mai mare cuceritor până la Alexandru Macedon. În urmă cu 15 ani, Cyrus îi atacase la ei acasă pe masageți, trib scitic

care locuia în stepele central-asiatice, imediat la nord de râul Iaxartes (Sirdaria), care pe atunci constituia frontiera nord-estică a Imperiului Persan.¹⁸⁴

Acesta este prima mențiune a unui atac preventiv împotriva nomazilor, dat pe teritoriul lor. Este totodată și prima dată când este consemnată existența unei prințese războinice nomade, regina Tomiris, care și-a condus poporul la victorie împotriva unui invadator. Ea a zădărnicit strategia regelui Cyrus, al cărui gând era să frângă puterea sciților deoarece se temea că aceștia, în lipsa unui control strict, vor ataca provinciile Sogdiana și Bactriana (Transoxiana) din Satrapiile Superioare* și se vor stabili acolo. La început, Cyrus a căutat o soluție diplomatică, propunându-i reginei Tomiris a masageților o alianță matrimonială. Ea însă a respins propunerea prin care s-ar fi alăturat haremului regal, iar poporul ei ar fi îmbogățit basoreliefurile regale din palatul lui Cyrus cu supuși preaplecați aducând tribut. În schimb, l-a prevenit cu asprime pe rege că de s-ar întâmpla să atace, ea va duce cu mândrie băătălia fie pe malul persan, fie pe cel scitic a râului Iaxartes. Cyrus trebuie să se fi înfuriat pe regina barbară care îl sfida, căci perșii adoptaseră practica Orientului Apropiat de a izola femeile din familiile regale în harem. Cyrus a ales, cu aroganță, războiul. Totuși, a greșit văzând în sciți niște barbari fără importanță. Sciții și perșii se trăgeau din aceiași vorbitori de limbi indo-iraniene care se stabiliseră inițial în stepele Eurasiei Centrale. Prețuiau aceleași virtuți marțiale și același mod de a purta război. Perșii (și mezii, predecesorii și rudele lor) constituiseră primul imperiu din Orientul Apropiat, întemeiat pe forța cavaleriei.¹⁸⁵ Herodot relatează că orice băiat persan era învățat să călărească, să tragă cu arcul și să spună mereu adevărul – de-ar fi și grecii la fel de buni, adaugă el. Acestea erau virtuțile strămoșilor nomazi ai perșilor, așadar Cyrus ar fi trebuit să se arate mai înțelept și să evite confruntările cu dușmanii sciți din stepă. În plus, nici nu și-a dat seama că și masageții își cunoșteau bine adversarul.

Cyrus și-a atras dușmanul într-o capcană ingenioasă, demnă de Genghis-han. El și-a părăsit tabăra, plină cu provizii și bunuri de lux și păzită de un mic detașament. Prefăcându-se că se retrage, și-a ascuns forța principală în așteptarea

* Provinciile (satrapii) care, față de centrul politic și administrativ al Imperiului Persan, se aflau „sus”, adică spre est și nord-est, în Podișul Iranului și dincolo de acesta, de unde și denumirea colectivă de Satrapiile Superioare. La perși, apoi și la greci, termenul „sus”/„superior” nu avea conotații ierarhice, ci geografice (n. red.).

unei ambuscade. Masageții au năvălit imediat în tabără, au jefuit proviziile și au băut până și-au pierdut cunoștința. Atunci, Cyrus a năvălit asupra lor și i-a măcelărit în somn. A învins doar o avangardă, însă l-a capturat pe Spargapises, fiul și moștenitorul reginei. Acesta l-a păcălit pe Cyrus să-i acorde libertatea de mișcare în cortul regelui, după care s-a sinucis imediat. Fără un ostatic regal, Cyrus se vedea obligat să treacă Iaxartesul și să caute el bătaia. Herodot, care probabil a vorbit cu martori oculari perși, se minunează de durata și sălbăcia luptelor.¹⁸⁶ Călăreții perși și masageți s-au hărțuit reciproc de la distanță, cu rafale succesive de săgeți. Când ambele părți și-au epuizat săgețile, s-au înțeleștat, în sfârșit, într-o luptă mortală. Masageții s-au dovedit mai vicleni și mai buni luptători. Masacrul a fost teribil, iar Cyrus a căzut în luptă. Tomiris a poruncit decapitarea trupului și și-a ținut jurământul de a-și răzbuna fiul cufundând capul într-un burduf de piele plin cu sânge și îndemnându-l cu dispreț pe tiran să bea până se sătură. Istoricii greci de mai târziu au inventat morți mai demne pentru Cyrus, însă nu au putut ascunde înfrângerea și umiliția.

Înfrângerea lui Cyrus de către sciți a fixat granița nord-estică a imperiului pe râul Iaxartes; înfrângerea lui Darius a pus imperiul în primejdie. Supușii săi greci, ionienii de pe țărmurile apusene ale Asiei Mici, nu puteau vedea în retragerea lui decât un semn de slăbiciune. Ei au furnizat escadrele care au păzit podul de vase de pe Bosfor și linia de aprovizionare a oștirii lui. Când el îi urmărea pe sciți prin stepele din nordul Mării Negre, solii nomazilor s-au înfățișat în tabăra grecilor ionieni, a căror flotă păzea podul de pe Bosfor.¹⁸⁷ Ei i-au îndemnat pe comandanții greci să distrugă podul și să se întoarcă acasă. Darius și ai săi ar fi rămas prizonieri în stepe, să înfrunte iarna de acolo. Miltiade, nobil atenian de frunte și tiran al orașelor grecești din Chersonesosul Traciei (astăzi Peninsula Gallipoli), a îndemnat la ascultarea sfatului. Ionienii puteau scăpa de despotul persan și își puteau recăștiga libertatea și autonomia – noțiuni dragi oricărui polis.¹⁸⁸ Dar vicleanul Histiaios, conducătorul Miletului, și-a convins confracții tirani să rămână alături de Darius, a cărui favoare le garanta autoritatea personală asupra cetățenilor nemulțumiți. Nu libertate și autonomie pentru cetățeni își doreau tiranii greci. Miltiade s-a dovedit a fi avut dreptate, iar mai târziu, la Maraton, el îi va conduce pe atenieni la victorie împotriva perșilor. Histiaios i-a părut lui Darius a fi mult prea inteligent. Bănuind că ambițiosul tiran al Miletului ar putea pune la cale

o revoltă, l-a dus la Persepolis, unde l-a ținut într-o captivitate de lux.¹⁸⁹ Grecul și-a dobândit însă răzbunarea, și eliberarea, instigând marea revoltă a orașelor ioniene din 499 î.H.¹⁹⁰ Printr-un șiretlic, el și-a trimis sclavul de la Susa la ginerele lui, Aristagoras, tiranul Miletului, cu instrucțiuni să-i incite pe ionieni la revoltă. Mesajul fusese tatuat pe capul sclavului, ca el să nu fie descoperit de gărzile persane înșirate de-a lungul Drumului Regal. Ionienii s-au răscolat, lansând la apă ambarcațiunile pe care, ca o ironie, le construiseră la ordinele lui Darius, pentru expediția acestuia împotriva sciților. Eșecul din stepe îi adusese regelui o primejdioasă revoltă a supușilor greci. În acest timp, sciții au căutat să profite de situație. Prin anul 495 î.H., ei au trecut în forță Dunărea, au jefuit până pe țărmurile Mării Marmara și au luat legătura cu spartanii, invitându-i să li se alătore în invazia Asiei Mici persane.¹⁹¹ Generalii lui Darius au avut nevoie de șase ani ca să înăbușe revolta. Revolta ionienilor a condus la un război încă mai dezastruos, de pedepsire a orașelor-stat grecești care o susținuseră. Punctul culminant al războiului greco-persan a fost tentativa ratată de cucerire a Greciei, făcută de Xerxes, fiul lui Darius, în 480 î.H. Ulterior, Marele Rege al Persiei, care cu greu reușea să-și controleze satrapiile apusene, nu i-a mai provocat niciodată la luptă pe sciți.

Herodot, părintele istoriei, recunoștea crucialul rol geopolitic jucat de nomazii sciți ai vremii sale, întrucât le-a închinat o carte întreagă, din cele nouă ale istoriei lui. În ochii lui, sciții reușiseră inimaginabilul, înfrângându-l în două rânduri pe Marele Rege al Persiei, conducătorul celui mai puternic imperiu din Orientul Apropiat de până atunci. Marele Rege împărățea din capitala sa rituală, Persepolis, cârmuind viețile a peste 40 de milioane de oameni, care locuiau în ținuturile dintre Dunărea de Jos și Indus.¹⁹² În decursul a două veacuri, regii perși mobilizaseră în mod repetat expediții militare cu efective între 250 000 și 750 000 de oameni. Numai cavaleria număra între 35 000 și 50 000 de luptători. Ofițerii imperiali impuneau o disciplină strictă recruților de felurite neamuri. Logistica și ingineria persană erau la un nivel foarte înalt.¹⁹³ Niciun stat în tradiția occidentală, nu a mai reușit să mobilizeze armate de uscat atât de numeroase până la invazia Rusiei de către Napoleon. Prin comparație, sciții regali, care locuiau între Dunărea de Jos și Volga, dominau o confederație nomadă alcătuită din felurite triburi, deopotrivă de păstori și agricultori. Populația stepelor vestice ar fi putut, în cel mai fericit caz, să numere între 500 000 și un milion de suflete. Mai la est, de pe țărmurile

nordice ale Caspiceii și până pe versanții apuseni ai Munților Altai, locuiau verii lor, sarmații, masageții, grupul nomad saka și triburile confederației Dahae, care îl recunoșteau cel mult nominal pe marele rege al sciților regali. Date fiind deosebirile numerice și de avuție dintre cei doi combatanți, Herodot a avut dreptate să-i laude pe sciți pentru victoria asupra lui Darius.

Sciții, primii nomazi al căror nume îl cunoaștem, vorbeau dialecte iraniene răsăritene înrudite. Cercetătorii sovietici, ruși și ucraineni au analizat ADN-ul rămășițelor omenești recuperate din kurgane, monumentalele morminte scitice.¹⁹⁴ Membrii clasei conducătoare, cel puțin la triburile dominante din sudul Rusiei actuale și Kuban, aveau trăsături europene, ten deschis, ochi cenușii și păr roșcat. În plus, erau foarte înalți, depășind adesea 1,80 metri. Medicul Galenus din Pergam și istoricul Ammianus Marcellinus, care a scris în epoca romană imperială, descriu asemănător trăsăturile sarmaților, în fapt sciții vremurilor acelora.¹⁹⁵ La înfățișare, sciții și urmașii lor, sarmații, se deosebeau foarte puțin de toharieni ale căror mumii din Epoca Bronzului au fost găsite în Depresiunea Tarim și care au fost zugrăviți în picturile Chinei dinastiei Tang. Ambele popoare nomade aveau, cel mai probabil, o origine comună în cultura Iamnaia. Însă regii sciți domneau peste supuși cu diverse rădăcini genetice și înfățișări. Grupul de morminte scitice de la poalele vestice ale Munților Altai relevă prezența unor populații mixte, europoide și mongoloide, care erau de multă vreme în amestec unele cu altele. Limba, practicile religioase, obiceiurile și modul nomad de viață defineau identitatea etnică a sciților, și nu neapărat asemănările genetice.

Sciții au perfecționat șeile și arcul compozit, care au revoluționat războiul în stepile eurasiatice. Arcașii sciți, îmbrăcați în pantaloni de piele și cu pălării de pâslă, constituiau un subiect preferat al sculptorilor și al pictorilor de vase greci. Tiranul atenian Pisistratos a angajat arcași sciți când a invadat Attica și a cucerit orașul pentru a treia oară, în 526 î.H. El și fiii lui aveau arcași sciți ca gărzi de corp. Atenienii, odată ce i-au înlăturat pe tirani, i-au păstrat pe sciți ca forță de ordine a democrației, întrucât temuții și loialii străini erau în stare să-i stăpânească pe indisciplinații alegători în cursul ședințelor zgomotoase. Cei mai buni arcași și călăreți ai vremii lor, sciții și-au câștigat respectul atât al grecilor, cât și al perșilor.

Monarhii sciților regali s-au îmbogățit din negoțul cu coloniile grecești de pe țărmurile estice și nordice ale Mării Negre și s-au grupat de-a lungul litoralului

sudic al Chersonesosului Tauric, Crimeea de azi. De asemenea, ei pretindeau tribut în cereale de la supușii agricultori care cultivau bogatele terenuri arabile din sudul Ucrainei de astăzi. Negustorii greci erau avizi de cereale, carne sărată, piele, in, miere și sclavi, mărfurile care susțin orașele în continuă dezvoltare din lumea egeeană. La rândul lor, aduceau vin, uleiuri parfumate, fructe uscate, textile, cazane și rhytoane măiestrit lucrate, ca și vase de băut în formă de berbec, care serveau de pâlnie ornamentată la libațiile ceremoniale. Toate aceste bunuri erau de importanță vitală pentru supraviețuirea oricărui nomad în stepe. De asemenea, sciții au protejat și susținut comerțul de tranzit desfășurat între ținuturile baltice, sursa chihlimbarului, atât de prețuit în lumea antică, și porturile grecești de pe țărmurile Pontului Euxin. Din negoț și tribut, regii sciți adunau obiecte extravagante, pe care le împărțeau ca daruri cărmuitorilor vasali, spre a le cumpăra loialitatea.

Cunoaștem atâtea despre obiceiurile și credințele sciților mulțumită lui Herodot, care le descrie cu ochi atent tradițiile, oferind în felul acesta un model pentru relațiile clasice ulterioare privitoare la nomazi. Observațiile lui se întemeiază pe relatările nemijlocite ale grecilor care făceau negoț cu sciții și se căsătoreau cu femeile lor.¹⁹⁶ Sciții nu ne-au lăsat niciun fel de scrieri, însă uimitoarele obiecte din aur, bijuteriile și armele descoperite în monumentalii lor tumuli atestă sofisticatele gusturi ale elitelor scite, între secolele al VII-lea și al III-lea î.H.¹⁹⁷ Monumentele funerare confirmă totodată opinia lui Herodot că regii sciți erau inamici pe măsura Marelui Rege al Persiei, deoarece își permiteau să-și cheltuiască averea pe impresionante demonstrații de putere, ridicând kurgane și umplându-le cu obiecte costisitoare.

Herodot relatează ritualul de cinstire a unui mare rege scit decedat, pe care turcii și mongolii de mai târziu aveau să-l numească hagan. Trupul i-a fost îmbălsămat cu substanțe aromatice, întins pe un magnific catafalc și apoi purtat prin tot regatul, într-un car bogat ornamentat. Un astfel de car a fost ulterior reconstruit, întrucât a fost demontat și depozitat într-un mormânt de la Pazirik, aproape de poalele Munților Altai. Cei îndoliați, oameni de toate stările sociale, aduceau ca ofrandă șuvițe de păr sau sânge din răni făcute de mâna lor. Procesiunea ținea luni de zile și avea drept punct culminant înhumarea regelui decedat într-un mormânt monumental și un ospăț la care se beau zdravăn vin

și cumâs, lapte de iapă fermentat. Abia după masa rituală se înalța tumulul peste locul de îngropăciune. O ultimă ceremonie de adio la kurganul regelui avea loc însă ceva mai târziu:

La sfârșitul anului are loc un alt ritual: ei iau 50 dintre cei mai buni slujitori ai regelui, îi sugrumă și-i golesc de măruntaie, le îndeasă trupurile cu paie și le cos la loc – servitorii aceștia sunt sciți de neam, căci regele nu a cumpărat robi, ci alege oameni să-l slujească dintre supușii lui. Apoi, la fel se face cu 50 dintre cei mai buni cai. Următorul pas este să se taie în două un număr de roți, care sunt legate în perechi, cu muchia în jos, de niște țaruși înfiți în pământ; doi țaruși la fiecare jumătate de roată; după care, prăjini zdravene sunt trecute în lungime prin trupul cailor, de la coadă la gât, și, cu ajutorul lor, caili sunt urcați pe roți în așa fel încât perechile dinainte sprijină umerii, iar perechile dinapoi, burta dintre coapse. Toate patru picioarele sunt lăsate să atârne deasupra pământului. Fiece cal are zăbală și căpăstru, acesta fiind întins înainte și pripornit. Cu trupurile oamenilor la fel se face: prăjini drepte sunt trecute prin gât, în lungul șirei spinării, iar capetele de jos sunt băgate în lăcașuri ale țarușilor care străpung caili; în felul acesta, fiecare cal primește câte un tânăr slujitor să-l călărească. Atunci când cai și călăreți au fost rânduiți în jurul mormântului, ei sunt lăsați acolo, iar bocitorii pleacă.¹⁹⁸

Detaliile privind construcția mormântului și ritualurile funerare descrise de Herodot sunt confirmate de arheologii sovietici, ucraineni și ruși care au efectuat săpături la numeroase kurgane din valea Niprului Inferior, din Kuban și din stepile aflate imediat la vest de Munții Altai. Sciții au stabilit standardul practicilor funerare pentru toții nomazii care le-au urmat, pe tot cuprinsul stepelor.¹⁹⁹ O încăpere funerară adâncă și largă era săpată în pământul virgin al stepii. Deasupra ei se înalța apoi o locuință (ce reproducea cortul de pâslă) cu stâlpi de lemn masivi susținând acoperișul boltit. După înhumare, întreg complexul se acoperă cu un enorm tumul. Cel de la Țarski măsoară 17 metri în înălțime și are o circumferință de 260 de metri.²⁰⁰ În interiorul camerei funerare, persoana decedată, bărbat sau femeie, era însoțită de bunuri valoroase, între care și obiecte scumpe din aur, aduse din lumea grecească ori din Orientul Apropiat. În kurganul de la Ciortomlik, din Ucraina, datând din secolul al IV-lea î.H., vesela, ceramica și armele au fost alese cu

grijă pentru ca stăpânitorul să aibă în viața următoare obiecte corespunzător asortate.²⁰¹ În pereții încăperii funerare s-au fixat cârlige în care să se agațe o întregă garderobă. Slujitori și soții (în cazul mormintelor masculine) erau fie otrăviți, fie strangulați, după care erau așezați ordonat în jurul decedatului. Deasupra încăperii funerare, la nivelul solului, cai gătiți cu cele mai frumoase harnașamente și șei erau uciși cu o singură lovitură în cap, după care erau, la rândul lor, dispuși în perechi sau grupuri. În 1897, renumitul arheolog rus Nikolai Ivanovici Veselovski a descoperit la Kostromskaia unul dintre cele mai bine conservate morminte din stepile Kubanului, datând din secolul al VII-lea î.H.²⁰² Decedatul era însoțit de 13 servitori și 22 de cai, animale sănătoase și magnifice, deși războinicilor mai săraci le erau destinați uneori cai mai bătrâni sau betegi. Numărul animalelor sacrificate varia de la 10 la 400. În mormântările regale erau spectaculoase reprezentații teatrale, cu uciderea multor cai valoroși, a slujitorilor și soțiilor care aveau să-l însoțească pe stăpânul lor în lumea de dincolo. Ceremoniile acestea nu îl slăveau doar pe mort, ci și prestigiul și puterea dinastiei sale. Și mai grăitor este faptul că aproape o treime dintre kurganele descoperite în regiunea Kuban sunt ale unor femei care erau echipate cu arme. Iată de ce Herodot așeza ținutul legendarelor amazoane în Scitia, dincolo de Munții Caucaz.²⁰³

Astăzi, obiectele scitice ocupă un loc de cinste în muzeele de artă rusești și ucrainene, în timp ce expozițiile itinerante au făcut milioane de oameni să se minuneze de măiastra lucrătură a bijuteriilor, armelor și rhytonurilor scitice. Toți vizitatorii pleacă profund impresionați că, după vorba regelui Pyrrhus, aceste obiecte nu sunt realizate în manieră barbară.²⁰⁴ Pentru scii, marile înmormântări erau, după război, cea mai amplă activitate comună. Ridicarea de kurgane și riturile implicau mii de oameni pe durata mai multor luni. Kurganele, odată terminate, dominau stepile și serveau de punct focal pentru riturile de comemorare. Tumuliile reprezentau astfel cel mai vizibil spațiu sacru al strămoșilor. Toți nomazii își venerau străbunii, a căror prezență nu era niciodată departe de cei vii. În actele de divinație, șamanii îi consultau totdeauna. An de an, sub eternul cer albastru, personificat fie ca zeul indo-european Dyeus (strămoșul lui Zeus și Jupiter), fie ca Tengri din tradiția turcică și mongolă, aveau loc sacrificii și ritualuri închinare morților. Kurganele și practicile funerare, deși personale ca scop, aveau un impact comunitar.

Numeroasele obiecte valoroase importate, îngropate în kurgane, atestă simbioza nu tocmai ușoară dintre sciți și vecinilor lor greci și perși. Cărmuitorii sciți depindeau de darurile obținute prin negoț sau jaf ca să-și cimenteze puterea peste o uniune de triburi. Meșteșugarii greci răspundeau cererilor venite din partea clienților sciți. De pildă, exportau din atelierele lor rhytonuri și cazane decorate după gustul acestora și destinate consumului ritualic de alcool.²⁰⁵ Facilitățile civilizației elene îi atrăgeau pe unii sciți, care își părăseau traiul strămoșesc și se mutau în orașele grecești. În secolul al III-lea î.H., o familie elenizată de sciți nobili, Spartocizii, și-au impus stăpânirea asupra coloniilor din Crimeea și din Peninsula Taman.²⁰⁶ Ulterior, nobilii sciți din Bosforul Cimerian (strâmtoarea Kerci de astăzi) au dominat peste aceste orașe grecești până în secolul al IV-lea d.H. Ca prieteni ai Romei, ei băteau splendide monede de aur cu imagini ale unui monarh scit cu înfățișare de hatman cazac, în vreme ce pe revers se găsea portretul împăratului roman.²⁰⁷

Însă mulți alții, deși au adoptat tehnologia și produsele utile grecești, au rămas credincioși modului tradițional de viață. În următoarele două milenii, popoarele nomade care s-au succedat aici s-au confruntat cu dilema conviețuirii cu mult mai numeroșii lor vecini din civilizațiile urbane. Herodot reține două întâmplări anecdotice care reflectă aceleași preocupări ale lui Bilge, haganul turcilor răsăriteni, o mie de ani mai târziu, care avertiza împotriva unui contact prea strâns cu chinezii. Anacarsis, filozoful scit trecut mai apoi în rândurile înțelepților Greciei, a intrat în conflict cu ai săi deoarece practica riturile lui Dionisos, deprinse în timpul șederii la Cizic, un polis grecesc de pe țărmurile sudice ale Mării Marmara.²⁰⁸ El a fost ucis pentru neglijarea zeilor ancestrali în favoarea unei zeități străine. Grecii l-au recunoscut de filozof și i-au atribuit tratate și legi. Se zice că el l-ar fi prevenit pe atenianul Solon că legile lui sunt precum plasa de păianjen, care-i prinde pe cei slabi, însă este lesne sfâșiată de cei puternici.²⁰⁹ Pentru greci, Anacarsis a fost un precursor al cinicilor. Pentru sciți, însă, el a fost un trădător ireverențios. Era acceptabil să respecti zeitățile altor neamuri și pe preoții lor, dar nu era acceptabil să-i preferi zeilor ancestrali. Regele scit Scylas s-a confruntat cu o răscoală a supușilor săi, conduși de propriul frate, fiindcă ajunsese să favorizeze obiceiurile și ritualurile grecești.²¹⁰ De multă vreme ducea o viață dublă, îmbrăcând haine grecești și vorbind grecește ori de câte ori vizita un polis, iar în stepe comportându-se ca o

căpetenie scită. Până la urmă, supușii nu i-au mai tolerat dependența de bunuri grecești, de vin și de poezie. Scylas a fugit la regele Sitalces al tracilor, însă gazda a fost obligată, sub amenințare, să-l predea fratelui său, Octamasades. Scylas a fost decapitat, iar craniul, aurit cum se cuvine și împodobit cu bijuterii, și-a luat locul printre vesela regală. Acesta era trecut de la un mesean la altul în timpul toasturilor ceremoniale, ca avertisment pentru viitorii războinici sciți să rămână credincioși codului lor de valori.

După ce l-au învins pe Darius, sciții regali au dominat stepele occidentale și centrale vreme de două secole și jumătate. Pentru regii perși ulteriori, sciții au rămas o amenințare constantă la frontiera nordică. În veacul al IV-lea î.H., Ateas era respectat deopotrivă de greci și perși drept cel mai mare rege al sciților.²¹¹ Oamenii lui treceau în mod obișnuit Munții Caucaz, jefuind satrapia persană a Armeniei. La răsărit, alți sciți traversau râul Iaxartes și devastau orașele din satrapiile superioare Sogdiana și Bactriana (Transoxiana). La frontierele de nord ale Imperiului Persan, Marii Regi de mai târziu au preferat diplomația și darurile bogate în locul războiului. Ei au căutat să direcționeze negoțul dintre supușii lor și nomazi către orașele de graniță și să reglementeze, mai degrabă decât să blocheze, mișcarea nomazilor peste frontiere. Multor sciți li s-a îngăduit să se stabilească pe pământurile Marelui Rege, astfel încât căsătoriile mixte și schimburile culturale dintre nou-veniți și autohtoni au dat naștere unei societăți de frontieră cu caracteristici distincte.

Din motive neclare, în ultimele decenii ale secolului al IV-lea î.H., confederația scită din zilele lui Herodot a început să se fragmenteze, impunându-se triburile vasale din Kuban și din stepele situate la nord și la est de Marea Caspică. La debutul veacului al III-lea î.H., multe dintre aceste triburi migraseră spre apus, în căutarea unui nou cămin.²¹² Acestor sciți li s-a dat denumirea colectivă de sarmați, atribuindu-li-se ocazional perfecționarea, în premieră, a cavaleriei grele (*cataphracti*). Dacă este adevărat, este posibil ca ei să fi obținut inițial un avantaj tactic asupra triburilor scite care încă se bazau exclusiv pe cavaleria ușoară, însă inovațiile în materie de război sunt taine greu de păstrat în stepă.²¹³ În ceea ce privește limba și modul de viață, sarmații se deosebeau foarte puțin de foștii lor stăpâni sciți. Dar nu s-a ridicat niciun conducător carismatic care să-i unească într-o nouă confederație. În parte, fiecare aspirant avea de-a face cu prea mulți concurenți. Niciunul nu a

obținut vreodată monopolul asupra negoțului și nici nu a acumulat bogăția necesară cumpărării loialității triburilor vasale sau ridicării de magnifici tumuli prin care să-și impresioneze supușii și vasalii. În secolele al II-lea și I î.H., prinții sarmați și sciți au furnizat mercenari călare și arcași regilor elenistici care luptau împotriva Romei. Celebrul Mitridate al VI-lea Eupator (121–63 î.H.), rege al Pontului din nord-estul Asiei Mici, a angajat călăreți sciți pentru cele trei războaie purtate împotriva Romei. Romanii îl respectau pe Mitridate, văzând în el cel mai primejdios dușman de la Hannibal încoace și pe cel mai mare rege după Alexandru Macedon.²¹⁴ Când reductabilul monarh a fost izgonit din regatul lui, în 63 î.H., el s-a refugiat în orașele grecești din Crimeea. Acolo i-a îndemnat pe sciți să i se alăture într-o mare invazie a Romei. Sciții nu s-au învoit; supușii lui greci s-au răzvrătit.²¹⁵ Regele s-a sinucis spre a evita soarta rușinoasă de a fi inclus într-un triumf roman. Un ofițer gal credincios l-a ucis cu sabia, după ce regele încercase de mai multe ori, în zadar, să se otrăvească. Luând antidoturi toată viața, Mitridate devenise imun la otravă.

Este semnificativ și faptul că puterii imperiale scitice îi trecuse vremea când Republica romană unea lumea mediteraneană. Roma imperială era expertă în a semăna zăzanie între triburile barbare de dincolo de frontiere. Cum spune Tacit: „Mă rog ca națiile străine să stăruie vreme îndelungată, dacă nu în iubirea față de noi, cel puțin în ura față de celelalte; căci destinul ne conduce imperiul pe calea sorocită, iar norocul nu ne poate oferi dar mai frumos decât neînțelegerile dintre dușmani.”²¹⁶ Triburile scite și sarmate nu aveau nevoie de încurajările Romei ca să se războiască între ele. Prin urmare, Roma imperială nu s-a confruntat mult timp cu vreo amenințare existențială din partea nomazilor din stepele eurasiatice.

La începutul secolului I d.H., două triburi sarmate, iazigii și roxolanii, și-au părăsit căminul din stepele din sudul Rusiei actuale și, cu îngăduința Romei, s-au stabilit ca aliați în Transilvania și, respectiv, Valahia.²¹⁷ Politica Romei era să le permită membrilor acestor triburi să se stabilească pe teritoriul roman, însă guvernatorii luau măsura preventivă de a-i dispersa pe colonii barbari în așezări mici, ca nu cumva pe pământurile imperiale să se instaleze un trib bine înarmat și potențial ostil. Ca aliați credincioși, sarmații erau plătiți să patruleze stepele aflate dincolo de frontieră, pe cursul mijlociu și inferior al Dunării. În trei rânduri, la finele secolului I și în secolul al II-lea, aceștia și-au renegat alianța cu Roma și s-au

unit cu dușmanii ei, dacii, și cu marcomanii și quazii germanici.²¹⁸ Roma imperială n-a întârziat să le reimpună tratate, recrutându-le cavaleria în armata imperială. Recruții sarmați au completat rândurile armatei imperiale și au garantat loialitatea triburilor lor. În anul 175, împăratul Marcus Aurelius a recrutat 7 200 de călăreți sarmați, probabil jumătate din totalul de războinici iazigi. Șase mii dintre ei au fost trimiși în Britania, unde au patratul ținuturile scoțiene aflate imediat la nord de Zidul lui Hadrian.²¹⁹ Sarmații, care luptau sub stindardele lor în formă de balaur, preluate de la chinezi, le-au făcut cunoștință ofițerilor romani cu fabulosul dragon. Autorii clasici, însă, au transformat inofensivul, protectorul dragon chinezesc în monstrul cu răsuflare de foc din literatura occidentală. Succesul raportat în relația cu triburile sarmate din Europa Răsăriteană va face ca Roma să fie slab pregătită pentru întâmpinarea unui dușman nomad cu adevărat teribil – hunii.

Alanii, înrudiți cu roxolanii și iazigii, locuiau în stepele din Kuban, la nord de Caucaz. Descendenții lor moderni, oseții, încă mai locuiesc acolo și-și păstrează limba și tradițiile de sorginte iraniană. Alanii făceau adesea incursiuni dincolo de Munții Caucaz, în Asia Minor romană sau în Mesopotamia partă și Iran. Iosephus Flavius, intuitivul istoric evreu, descrie un astfel de raid terifiant, întreprins în anul 72 de „sciții” aceștia recentii.²²⁰ Guvernatorii romani aflați în post în ultimul timp perfecționaseră tacticile de contracarare a jefuitoarelor. Senatorul roman Lucius Flavius Arrianus, guvernatorul provinciei Cappadocia din Asia Minor, a scris în 135 d.H. un manual de tactici întemeiat pe experiența căpătată în luptele cu cavaleria alană.²²¹ El îi sfătuiește pe comandanți cum să-și dispună legionarii, arcașii și cavaleria, sprijiniți de artileria de câmp, pentru a le face față arcașilor călare nomazi. Arrianus se bazează atât pe experiența personală, cât și pe lecțiile învățate din lectura isprăvilor lui Alexandru. Căci el a scris istoria militară de referință a marelui cuceritor macedonean, primul comandant care i-a înfrânt pe nomazii din stepe.